

PROVET I FILOSOFI 26.9.2014 BESKRIVNING AV GODA SVAR

De beskrivningar av svarens innehåll som ges här är inte bindande för studentexamensnämndens bedömning. Censorerna beslutar om de kriterier som används i den slutgiltiga bedömningen.

I provet i filosofi behandlas hela verkligheten, världens mångfald och människans verksamhet i den. Filosofins särdrag ligger i dess sätt att strukturera problemen begreppsligt, rationellt och i diskuterande form. I provet i filosofi bedöms examinandens förmåga till reflexion som behövs i ett föränderligt och komplext samhälle.

Filosofins praktiska betydelse ligger i att den studerande lär sig att begreppsligt strukturera frågor om värderingar, normer och betydelser. Studierna i filosofi hjälper att se vilken betydelse olika slags kunskap och färdigheter har för individen och samhället. Som motvikt till specialiserade kunskaper och färdigheter lär man sig genom filosofin att gestalta större begreppshelheter och samband. Filosofin hjälper oss att se hur olika uppfattningar om verkligheten, om värderingar och om normer inom olika vetenskapsområden och i olika tanketraditioner kan vara antingen konsekventa och förenliga eller stå i konflikt med varandra. Filosofin utvecklar omdömesförmågan.

Undervisningen i filosofi främjar kreativt och självständigt tänkande. Filosofin erbjuder rikligt med utrymme för de studerande att utforma sin personliga uppfattning. Genom att sätta sig in i filosofiska grundfrågor på vilka det inte finns enkla svar lär de studerande sig att utforma och motivera sina tankar och samtidigt att respektera andra väl grundade uppfattningar.

I provet i filosofi bedöms studerandes

- förmåga att lära sig gestalta filosofiska problem och se olika tänkbara lösningar på dem
- förmåga att strukturera sina tankar begreppsligt i tal och skrift och identifiera påståenden och motiveringar som stöder dem
- förmåga att begripa motiveringarna för olika filosofiska uppfattningar
- förmåga att behärska grundläggande allmänbildande fakta ur filosofins historia och nutida strömningar och kunna relatera dem till samhällliga och kulturella företeelser.

I filosofin bedöms med vilken framgång de studerande tillägnat sig begrepp och teorier samt hur väl de kan uttrycka egna filosofiska tankar. De studerandes förhållande till filosofiska frågor är individuellt men som grund för en filosofisk diskussion bör ligga tänkandets kognitiva dygder: kritik, intellektuell ärlighet, konsekvens, hållbarhet och systematik.

Bedömningen av svaren i provet i filosofi beaktar sex olika aspekter: kunskap, förståelse, tillämpning, analys, syntes och bedömningsförmåga. Dessa aspekter är relaterade till varandra och delvis hierarkiskt ordnade.

Svaren i provet i filosofi kan bedömas enligt den så kallade SOLO-modellen (Structure of the Observed Learning Outcome). Då delas svaren in i fem olika kategorier.

Det svagaste svaret ligger på en prestrukturell nivå eller frågan har missförstått. På denna nivå finns det tre typer av svar: examinandens svar har inte med saken att göra, svaret upp-repar endast det som sagts i frågan eller examinanden presenterar en lösryckt synpunkt.

I ett unistrukturellt svar finns en klart relevant synpunkt. Stoffet i svaret är dock i övrigt slumpartat och svaret saknar en disponerad struktur.

I svar på den multistrukturella nivån anges flera relevanta synpunkter, men examinanden lyckas inte koppla ihop dem till en helhet och svaret är därför katalogartat. De exempel som ges öppnar inte generella perspektiv.

I ett avvägt svar har relevanta synpunkter relaterats till varandra på ett konsekvent och förnuftigt sätt. Svaret utgör en koherent helhet, som förklarar frågans problemställning.

I en utvecklad disposition presenteras det relevanta materialet på ett avvägt sätt. Begreppen och motiveringarna utgör en konsekvent helhet, som besvarar de frågor som hänför sig till uppgiften samt diskuterar alternativa sätt att närma sig dem. Då framkommer kunskap, förståelse, tillämpning, analys, syntes och bedömningsförmåga.

Uppgift 1

a)

Satsen "En ljus ren vandrar på myren och söker föda" är ett deskriptivt påstående. Satsen "Eftersom det är rusning på många kommunala hälsostationer och eftersom det finns för få läkare borde man öka statens andel av finansieringen av den offentliga hälso- och sjukvården" är ett normativt påstående.

Deskriptiva påståenden beskriver sakförhållanden. Kärnan i ett normativt påstående är dess förpliktande karaktär, eftersom de uppmanar att välja ett berättigat alternativ och motsätta sig andra möjligheter.

b)

Värdeomdömen är kopplade till uppfattningar om rådande sakförhållanden, men avgörande är förpliktelserna och uppmaningarna att förändra sakernas tillstånd i berättigad riktning. När man framför värdeomdömen framför man ofta samtidigt missnöje med rådande sakförhållanden och konstaterar att det borde vara annorlunda.

Uppgift 2

Människans moraliska plikt att hjälpa är en allmängiltig norm. Härav följer ändå inte en plikt att handla i omöjliga, övermäktiga eller mycket riskabla situationer. Kallt vatten och dålig simkunnighet är en illa fungerande kombination när det gäller att hjälpa den som håller på att drunkna. I stället bör man försöka använda andra medel, såsom en båt, en stör eller en lina, slå larm eller hämta hjälp. Det är inte motiverat att så att säga av hjältemod eller solidaritet hoppa i vattnet för att drunkna tillsammans.

Ur samhällets och juridikens synvinkel är det inte ändamålsenligt att kräva en undsättningsplikt i situationer där det finns en möjlighet att hjälparen själv förolyckas. Vid tillämpning av lagparagrafer beaktas situationsspecifika aspekter. Man kan straffas för att ha låtit bli att hjälpa om det hade varit möjligt att hjälpa och om hjälparen hade haft förmåga att hjälpa.

Situationen får en annan karaktär om den som fallit i det kalla vattnet är till exempel en familjemedlem eller nära vän. I detta specifika fall kan bevarandet av livets mening förutsätta att man försöker hjälpa trots att möjligheten att lyckas är liten.

Uppgift 3

a)

Det är inte rationellt att delta i spelet om man betraktar spelet som en investering eller spelar på grund av förväntningar om vinst. Saken får en annan karaktär om man spelar för spänningens skull eller om de små insatserna inte har någon betydelse för den som spelar.

b)

Om reklamen till exempel riktar sig till mindre förstående, om den är känsloladdad och döljer det faktum att vinstmöjligheten är försvinnande liten och om de intresserade inte får veta hur den vinst spelet inbringar fördelas, då bryter man mot etiska principer.

Uppgift 4

Auktoritetsteorin förutsätter att de grundläggande etiska plikterna grundar sig på någon auktoritet. Denna auktoritet kan vara en människa, bok eller ett samfund. Auktoriteten kan till sin karaktär vara politisk, livsåskådningsmässig och på något sätt bara godkänd, den kan bestämmas direkt av att den uppnått en samhällelig ställning.

Den allmänna lyckan och gemensamma nyttan är utgångspunkt för utilitarismens olika former och utgör den grund på vilken handlingar bedöms utifrån hur väl de uppnår en balans mellan det goda och det onda.

Hedonismens utgångspunkt är njutning, välbehag och minimerat lidande. Njutningen är något gott eller till och med en dygd. Njutningens kvalitet och varaktighet är avgörande och utgör en grund för etiska val. I allmänhet har det högsta goda kopplats till medvetandet och andliga ting, inte till sinnesnjutningar.

Inom intuitionismen uppenbarar sig de grundläggande etiska idéerna i medvetandet som tydliga och omedelbart säkra, utan formella bevis eller härledningar. På dessa bygger man ett etiskt system.

Relativismen betonar värdenas och plikternas relativa karaktär. Den erkänner inte existensen av en allmängiltig moral, och etiska plikter uttrycker en människas eller människogrups vanor, värderingar och värdesystem.

Inom deontologin beror en handlingens moraliska värde på normer och skyldigheter. Den är ofta en pliktetik baserad på själstillstånd. Härmed är handlingens berättigande inte baserad på dess följder utan i allt väsentligt på den goda viljan.

Enligt emotivismen uttrycker moralen och normativa satser människans känslor, förhoppningar och attityder utan referens till egentliga sakförhållanden. Härmed är en handling fel om den till exempel väcker avsky eller medlidande med handlingens offer.

Naturrättsläran innehåller en idé om sakernas naturliga ordning, som bör respekteras och iakttas. Under antiken yppade sig naturrättsläran som en norm att följa naturen. Under den nya tiden uppstod tanken att människan har en naturlig rätt till liv, frihet och egendom. Inom samtidsdebatten har etiska uppfattningar motiverats med att kärleken mellan man och kvinna är naturlig, medan homosexuella relationer är onaturliga.

Evolutionismens uppkomst inom etiken har inneburit en tolkning av moraliska och etiska plikter som dynamiska och kopplade till biologisk utveckling. Det har ansetts att fortlevnaden av mångfaldigt liv utgör ett objektivet etiskt kriterium.

Nihilismen som ståndpunkt förnekar giltigheten hos rådande värden och bestrider moraliska, religiösa, politiska och till goda seder kopplade föreställningar. Nihilismen är en livsinställning.

Uppgift 5

Relationen mellan ande och materia är en del av medvetandefilosofin och botten i den västerländska traditionens sätt att betrakta världsalltet som uppbyggt av två metafysiska substanser. Problemet handlar om hur en immateriell ande kan orsaka materiella verkningar. Den dualistiska utgångspunkten kan anses vara ofruktbar: dagens seriösa vetenskapsidkare är inte dualister, utan snarare monistiska materialister eller neutrala monister.

Sir Karl Poppers lära om tre världar är ett sätt att lösa eller förbigå motsättningen mellan medvetande och materia. Värld 1 är materiell, 2 är mental och 3 är kulturell. Popper anser att värld 1 är primär, därför är hans teori en form av emergent materialism.

René Descartes (lat. Renatus Cartesius) är den kanske mest berömda dualisten. Enligt den cartesianska dualismen, namngiven efter honom, existerar endast en materiell värld 1 och en mental värld 2. Dessa två världar kan dock enligt den cartesianska dualisten påverka varandra. Å andra sidan kan man säga att detta är en typisk svarta lådan-teori: växelverkan existerar, men vi kan inte förklara den kausalt.

Filosofen Thomas Hobbes förespråkade en ännu radikalare ståndpunkt, nämligen materialism. Enligt denna existerar endast den materiella världen och allt bör förklaras med hjälp av matematik, fysik och naturlagar, här ingår även emergens. Materialister tar ofta till Ockhams rakkniv, enligt vilken den enklaste av i övrigt lika goda alternativa förklaringar är den bästa.

Uppgift 6

Många av detaljerna i Eschers teckning är noggrant framställda och beskriver verkligheten "sådan den är". När detaljerna sammanställs till en helhet framträder relationerna mellan de avbildade strukturerna i medvetandet som "förvrängda", vilket ger ett egendomligt intryck. Escher känner väl till perspektivläran och gestaltningens grunder, vilket gör att han kan skapa en illusion till exempel av vatten som strömmar uppåt.

Ett fördjupat svar kan bland annat gå in på hur perceptionen aktivt strukturerar världen och förmår skapa illusioner.

Uppgift 7

Kausalitet förutsätter ett förhållande mellan orsak och verkan. Detta förhållande kan vara ett enkelt beskrivbart nödvändigt beroendeförhållande mellan utgångsläge och slutläge eller gestaltningsbart med hjälp av lagbundna sannolikheter.

Intentionalitet innebär målinriktning, riktadhet, avsiktlighet. Som begrepp karakteriserar intentionaliteten speciellt människans tillvaro som mänsklig varelse och utgör ett särdrag som karakteriserar mänsklig verksamhet. Människan ställer upp ett mål eller ett syfte. Då hon handlar blir syftet orsak till handlandet, vilket innebär att det sakläge som realiseras bestämmer skeendet.

Inom kausaliteten bestäms slutresultatet av utgångsläget, dess processer och lagbundenheter. En förklaring av intentionalitet baserar sig däremot inte på temporal successivitet utan på det syfte som realiseras och som verkar i egenskap av enbart idé.

Uppgift 8

a)

Att förutsäga samhällsutvecklingen kräver detaljerad kunskap och fortlöpande forskning. Olika institut, statliga verk och företag har som uppgift att samla in information om individers, hushålls, samfunds, företags och organisationers verksamhet. Utifrån denna information sammanställs statistik som utgör en grund för planering, prognoser och beslutsfattande. Ofta inriktar sig prognoserna på en viss samhällelig verksamhet eller ett avgränsat fenomen, såsom befolkningstillväxt, förändringar i åldersgruppernas storlek, antal barn i skolåldern, prisutveckling, förändringar i yrkesstrukturen och trafikökning. På statlig nivå berör många prognoser samhällsekonomiska, hälsorelaterade och sociala förändringar. Deras pålitlighet är beroende av den insamlade informationen, av den analys och de synteser som görs och av de vetenskapliga teorier dessa vilar på. När man gör vittomfattande prognoser krävs human- och samhällsvetenskaplig förståelse av människors attityder, värderingar, trosföreställningar, förhoppningar och målsättningar. Vissa prognoser är sådana att man hoppas att de inte ska uppfyllas. De framförs för att få människor att ändra sina levnadsvanor och handlingsmönster och på så sätt förhindra en ökning av till exempel diabetes, höftoperationer eller vissa former av cancer. Prognoser kan också presentera alternativ, så att människor kan betrakta sitt liv ur ett nytt perspektiv och förverkliga ett förnuftigt alternativ.

b)

Det är svårt att förutsäga samhällsutvecklingen eftersom människor kämpar för en sådan utveckling som motsvarar deras önskemål. Olika människogrupper har olika fördelar, intressen, motsatta preferenser och mål. Dessutom förändras målen, värderingarna och preferenserna. På grund av människors entusiasm, leda och spontanitet kan det politiska beslutsfattandet vara oberäkneligt. Med hjälp av bland annat gallupar kan man försöka förutspå utvecklingen och med olika metoder kan man försöka uppskatta olika potentiella faktorer. Slumpen kan dock tillintetgöra också noggranna prognoser. Samhället förändras också då naturen förändrats och till följd av ekonomins strukturer och vetenskapernas utveckling med mera. För att man ska kunna förutse samhällsutvecklingen borde man kunna förutse inverkan av många olika sorters skeenden och aktörer, och människornas intressen borde som helhet vara likriktade. De som gör prognoser kan inte känna till allt om olika grupper och organisationers målsättningar och om hur dessa förändras. Alltför många faktorer påverkar uppgörandet av hållbara prognoser.

c)

Om samhällsutvecklingen kunde förutspås så skulle de människor som vet att de riskerar att förlora sina förmåner spurras att kämpa för en annorlunda utveckling. Detta skulle leda till att förutsägbarheten försvagades. Man kan diskutera om detta leder till en paradox. En utvecklingsprognos kan naturligtvis också beakta dem som motsätter sig utvecklingen och alla andra tänkbara faktorer. Problemet är människans begränsade kunskapsförmåga och slumpens inverkan. Samhället är inte enbart en helhet beroende av sig självt utan förändras också som ett svar på naturens förändringar, vetenskapernas oförutsägbara utveckling med mera. Förändringar på världsmarknaden kan till exempel tvinga spannmålsodlare eller telefontillverkare att ge upp sina yrken, varefter samhället förändrar sin yrkesutbildning. I en sådan situation söker man ersättande verksamheter och försöker omvandla överblivna byggnader, maskiner med mera för andra ändamål.

Uppgift +9

Inom många kulturtraditioner kan man hitta en gyllene regel som går ut på att människan ska behandla andra människor såsom hon i motsvarande situation själv skulle vilja bli behandlad. Det kategoriska imperativet utgår från uppmaningen: handla enligt en sådan princip som du kan vilja upphöja till allmän lag. Det finns skillnader mellan dessa principer och olika tolkningsmöjligheter. Den gyllene regeln betonar individnivån, på sätt och vis individens egenintresse, vilket tydligt kommer fram i det avsnitt av Matteus evangelium som kallas Bergspredikan. För Kants teori är det avgörande hur generaliserbara handlingarna är.

Möjligheterna att tillämpa det kategoriska imperativet ökar då det framställs i formen av ett praktiskt imperativ, som tydligt förbjuder att man behandlar människan enbart som ett medel. På otaliga arbetsplatser behandlas människor fortfarande som blotta medel, om till exempel arbetsledningen försöker skapa resultat till och med på bekostnad av arbetstagarnas hälsa, till exempel genom att riskera deras psykiska hälsa.

Den gyllene regeln utgår från antagandet att människor är rätt lika till sina böjelser och inriktningar. När till exempel en masochist motiverar sina handlingar med hjälp av den gyllene regeln uppstår det problem.

Det är viktigt att märka att ingendera principen förmår ge en förnuftig förhållningsregel i situationer där olika intressen råder och där man tvingas ge upp något etiskt viktigt värde. Samma problem uppstår i situationer där en del aktörer handlar oetiskt. Utifrån allmänt sammanställda etiska principer är det svårt att ge sådana etiska uppmaningar som berättigar till att man bryter mot ett högt graderat etiskt värde, till exempel genom att använda våld.

Uppgift +10

Bilden kan föra jämförelsen i två olika riktningar, varav skribenten kan välja någondera. Det är förtjänstfullt att lyckas kombinera båda aspekterna. Å ena sidan ser man på bilden den äldre Platon promenera tillsammans med sin elev Aristoteles. Den senare var den förras elev i 20 år och de levde för över 2000 år sedan. Därmed är det naturligt att deras filosofier ur dagens perspektiv betraktat har mycket gemensamt. Ett tydligt gemensamt drag är till exempel betonandet av förnuftets och argumentationens betydelse. Å andra sidan beskrivs skillnaderna mellan dem av att Platon, som var inriktad på idéernas värld och framställde sin filosofi i konstnärlig form, pekar uppåt, medan Aristoteles, som var mera intresserad av naturen och grundade många vetenskaper, håller handen utsträckt, pekande framåt. Sedan medeltiden har man betonat denna skillnad, medan man under antiken ansåg att deras filosofier kompletterade varandra. Till Platons filosofi hör det så kallade sokratiske problemet, det vill säga frågan om i vilken utsträckning dialogernas huvudperson Sokrates i de olika dialogerna företräder Platons åsikter. Examinanden behöver inte känna till denna frågeställning, som nedan berörs främst i samband med etiken.

Man kan få 0-3 poäng för varje besvarade punkt.

Etik

Gemensamt: Bådas etik var en så kallad dygd-etik och båda betonade lyckans (*eudaimonia*) betydelse.

Skillnader: Aristoteles etik utgör en ganska enhetlig helhet. I Platons dialoger figurerar däremot dels en intellektualistisk sokratisk etik ("dygd är kunskap", "ingen handlar med avsikt fel"), en kritik av den moralpsykologi denna etik förutsätter ("läran om den tredelade själen") och en strikt koppling mellan etik och metafysik ("det godas idé"). Examinanden behöver inte kunna särskilja de olika formerna av Platons etik. Huvudskillnaden kan anses vara att Platons etik betonar enheten av det goda och dygd (*arete*). Aristoteles gör däremot många distinktioner, bland annat mellan karaktärsdygderna och förnuftets dygder, samt mellan den dygdiga, den viljestarka, den viljesvaga och den lastbara.

Politik

Gemensamt: Bägge utgick ifrån antagandet att ett politiskt liv i stadsstaten är en väsentlig aspekt av ett gott liv.

Skillnader: Platons politiska tänkande är mycket kollektivt och påminner på sina ställen om nutidens totalitarism - "ett gott" råder också inom politiken. Aristoteles politiska tänkande tillåter mera variation och ger mera plats åt individualitet. Å andra sidan tillåter Aristoteles bara de fria människans politiska deltagande, medan Platon ansåg att också de mest begåvade kvinnorna kan delta i politiken.

Metafysik

Gemensamt: Båda ansåg att verkligheten är en bestående förnuftig struktur, där formerna (gr. *eidōs*, *idea*) har en avgörande roll.

Skillnader: Enligt Platon realiseras verklighetens bestående struktur i idéernas värld, som kan nås enbart av förnuftet, medan den är onåbar via sinnena. Enligt Aristoteles igen är formerna närvarande i den värld sinnena iakttar, i egenskap av varelsernas och varelsearternas väsen, som varje varelse och art strävar att förverkliga.

Kunskapsteori

Gemensamt: Båda trodde på argumentationens avgörande betydelse då man vill nå kunskap. En väsentlig insikt var att sanna föreställningar inte kan motsäga varandra. Båda betonade att sann kunskap (*epistēmē*) förklarar det man vet.

Skillnader: Platons slutledningar (dialektik) var informella, medan Aristoteles skapade både den formella logiken och det axiomatiska vetenskapsidealet. Aristoteles kunskapsteori utgår ifrån empiri – både ifrån iakttagelser och ifrån allmänna uppfattningar ("att rädda fenomen"). I Platons uppfattning om kunskapsbildning betonas däremot att iakttagelser är flyktiga och opålitliga. Kunskapens utgångspunkt är återerinring, med vars hjälp sanna föreställningar genom argument binds samman till fasta helheter (jmf. kunskapens klassiska definition).

Konst

Gemensamt: Båda ansåg att konst är en producerande verksamhet, som därmed inte i sig själv är speciellt värdefull. Båda ansåg också att konstnärlig påverkan har stor makt.

Skillnader: Platon ansåg att konst är mindre värd imitation (*mimesis*) och strävade efter att begränsa och censurera den. Aristoteles å sin sida ansåg att konsten har positiva effekter, till exempel ansåg han att tragedin har en slags rengörande effekt (*katharsis*). Å andra sidan var Platon med dagens mått mätt en konstnär, men Aristoteles var inte det.